

Klášterní knihovny českých zemí mezi středověkem a raným novověkem

- Co je to klášterní knihovna – autentičnost?
- Jak ji můžeme rekonstruovat?
- Osudy konkrétních knihoven (Broumov, Osek, Marienthal, Marienstern)
- Otázky na texty
 - Autentičnost na místě, projekty

- *Clastrum sine armario sicut castra sine armentario*
- *Habent sua fata libelli*
- Kauza St. Marienthalu: rukopisy v aukci u Christie's – jaro 2023!

Cisterciačka-archivářka v knihovně kláštera Osek (27. 10. 2023)

- I. obecněji vývoj klášterních knihoven – zlom josefinská rušení, 1950, ale další a další zvraty
- II. literatura – co se dá dělat s knihovnami (Ernst Tresp)
 - Téma literární produkce, skriptoria, četby
- III. možnosti rekonstrukce konkrétního celku na základě pramenů (Cheb, Osek)
- IV. konkrétní fondy – Lužice – možnosti složení, co se s tím dá dělat (prezentace)

Otázky na text?

- Dost malé knihovny ve středověku a dost málo pramenů
- Broumov / Horák / Boldán
- Knihovny jsou živý organismus, neustále doplňovány, ale také se proměňují
- Více se studuje středověk, kodikologie
 - I katalogy knihoven
 - **Jak vnímáte perspektivu Františka Horáka?**
 - Knihovník 1941–1953 v Národní knihovně, pak v Čs. Akademii věd

- František HORÁK, *Klášterní knihovny v českých zemích*, Knihovna 1966
- Kamil BOLDÁN, *Klášterní knihovny 1950*, Čtenář 1990
 - 1950 – cca 150 klášterních knihoven; 1 800 000 svazků knih
 - Strahov, Teplá, Nová Říše, Želiv
 - Vyšší Brod, Osek
 - Emauzy, Břevnov, Broumov
 - Nové Město (františkáni)
 - Kapucíni
 - Různá velikost a kvalita knihoven
- Broumov – ve 30. letech 20. století – 45 000 svazků
 - Necitlivé nakládání poté

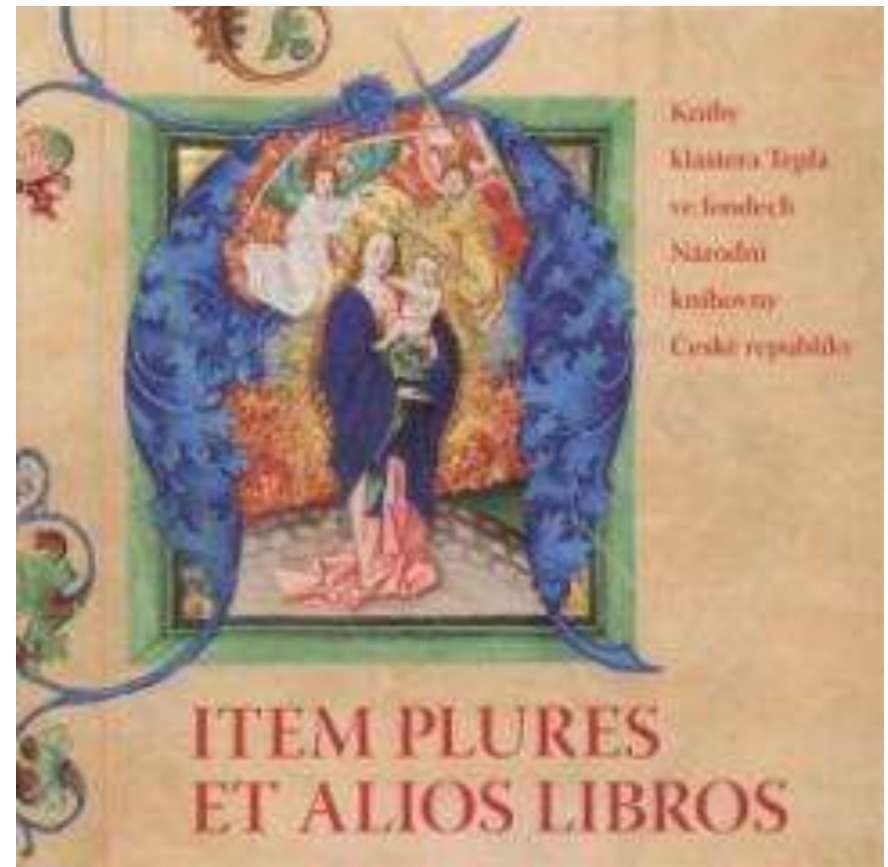
Knihovna telčských jezuitů t. č. v Nové Říši (včetně osudů a úprav knihovních skříní...)

Kateřina Bobková Valentová, Jan Pařez, Hedvika Kuchařová
Jindra Pavelková (Rajhrad)

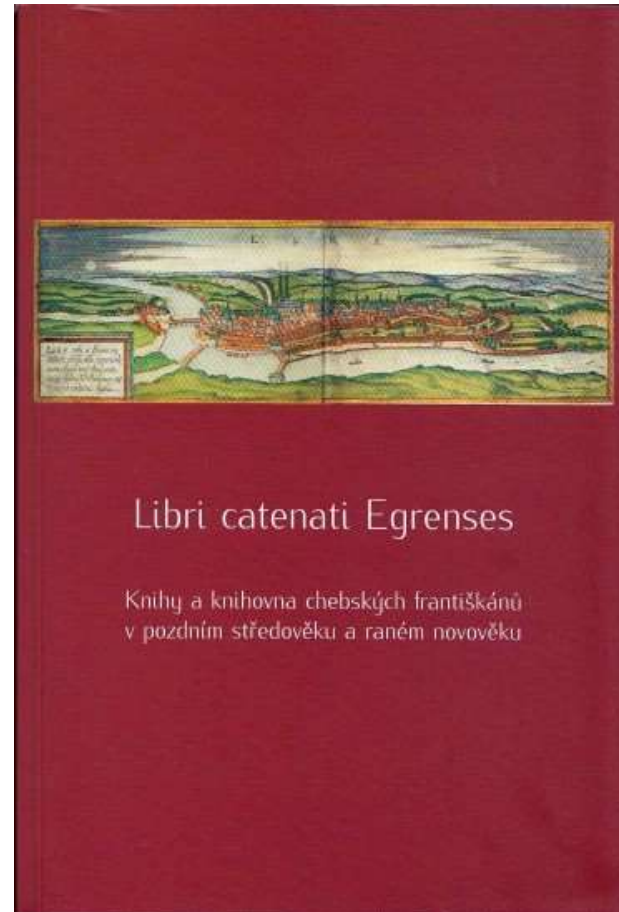

literatura

- Ivan Hlaváček
- Helena Krmíčková, Hana Hlaváčková – rukopisy
- Martina Bolom Kotáři a spol., Brána moudrosti otevřená
- Marta Hradilová – českokrumlovští minorité
- Kamil Boldán – knihovna chebských františkánů
- Tepelská knihovna →

- *Libri catenati Egrenses. Knihy a knihovna chebských františkánů v pozdním středověku a raném novověku*, ed. J. Marek – K. Boldán

Význam knihoven pro kláštery

- Společné vlastnictví knih – spravoval bibliotekář, nebylo volně přístupné
- Kontrola, zda skutečně vypůjčenou knihu přečetli
- Soubor knih – podmínka k založení kláštera
- **Rozdíl podle řádů** – cisterciáci – mají mít skromnější knihy, jednobarevná písmena (stejně se nerespektovalo)
 - Kartuziáni – opisování knih místo mluvení
 - Kniha jako zbraň
 - Univerzitní knihovna – spjata s kláštery
 - Ženské kláštery mají knihovny méně intelektuální, ale otázka různých souborů
 - Odsudky Horáka – lepší piaristé než jezuité
 - Kapucíni na rozdíl od jezuitů neničili knihy?

- broumovský opat – má zajišťovat své řeholníky *in victu, amictu, habitatione et libris*
- Knihovna je poklad kláštera
- Knihovní pravidla z Broumova – 1705 (leges) – Otmar Zinke
- Dohled na dodržování pravidel i při vizitacích – často rozptýlené
- Budování knihovních sálů
- Systematické získávání děl – třeba k doložení exempce kláštera, pokyny, v jakém jazyce koupit
- Provizoři, knihovníci
- Opat Friedrich Grundtmann
 - Nákupy knih, na knižním trhu – Vratislav
 - Naopak Rautenstrauch – získávání knih podřizuje své působení v opatské funkci
 - Jakub Chmel

Broumov

- Opatská knihovna, konventní, miniknihovna provizorská, knihovna profesorů

- Uspořádání XIX. století

- Souvisí i s archivem
- Klášterní lékárna, různé kuriozity
- Knihy samozřejmě i v sakristii, v chóru, v celách řeholníků
- Buly, právní záležitosti

Doplňování fondů

- Řadoví řeholníci, rezidenti ve Vídni
- Řím
- Často třeba aukce po zrušení jezuitského řádu
- Korespondence – Magnoald Ziegelbauer – výměna novinek
- Agenti
- Knihkupci – hlavní zásobovatel břevnovských benediktinů: Gregor Mangold, pražský knihkupec původem z Bavorska
- Pražská filiálka drážďanského korunního knihkupce Georga Konrada Walthera (od 1771)
 - Katalogy saských knihkupců (důležité bylo Lipsko)
 - Knihvazači (často se vázalo až v klášteře)

Chebská knihovna – františkánský konvent: libri catenati Egrenses

- ●Václav Bok, Zlomek německé prozaické legendy o sv. Kateřině Alexandrijské z františkánského kláštera v Chebu – čili určitý objev
- ●Michaela Baumlová, Soukromé knihovny tří diecézních kněží na sklonku středověku
- ●Daniel Polakovič, Hebrejské rukopisné zlomky na vazbách inkunábulí a starých tisků knihovny františkánského kláštera v Chebu
- ●Kamil Boldan, Knihvazačská dílna františkánského kláštera v Chebu
- ●Milada Studničková, Iluminace prvotisků františkánského kláštera v Chebu
- Viktor Kubík, Poznámky ke stylovému zařazení středověkých a raně novověkých františkánských rukopisů z Chebu
- ●Jiří Černý, Obrazové jednolisty 15. a 16. století z fondu chebských františkánů
- ●Marta Hradilová, Katalogy knihovny chebských františkánů
- ●Matyáš Franciszek Bajger, Uložení knih a podoba knihoven františkánského kláštera v Chebu
- ●Alena Císařová Smítková, Staré tisky v knihovně cheb. františkánů
- ●Alena Richterová, Chebské autografy Jana Josefa Nehra (1752-1820)

Osudy knihoven

- 2008 zakoupila NK ČR od plzeňského biskupství celý fond knihovny cheb. františk. kl. – 11 tis. svazků od 30. XV. do 40. XX. – kupní cena 42 mil. korun, hrazeno z dotace MK ČR
- unikátně dochovaný historický celek, dlouho stranou zájmu
- původně minorit. konvent, založený před 1247
- 1465 – františkáni-observanti, od 1518 součást nové saské provincie sv. Kříže
- od pol. XVI. stagnoval, přečkal ale ref., 1607 po zániku saské provincie přiřčen ke štrasb. provincii, její součástí až do 1782
- za josefinských reforem přes odpor řeholníků přiřčen k č. řádové provincii
- XVIII. – sídlo provinčního studia řádového dorostu – roste význam
- XIX. a XX. – ubývá osazenstva, po odsunu něm. řeholníků po 2. sv. v. – jen velmi malá č. komunita, pak úpadek, na jaře 1950 zrušeno

- konfiskována mj. říšským ministerstvem financí 1944
- pak převedeno do majetku města Cheb, předsedkyně MNV žádá státní úřad pro věci církevní o převedení knihovny do majetku města, odvolávala se na výnos říšského ministerstva financí
- pak správa NK, bezprostřední péčí pověřila chebské muzeum
- Dnes prázdné regály, mimořádná památka
- Středověká pulpitová knihovna – libri catenati
- 160 svazků rkp., 17 rkp. středověkých, 6 iluminovaných antifonářů
- 470 inkunábulí, předstihuje i vyšehrodskou knihovnu
- Polemická literatura mezi katolickými a německými reformátory

Klementinum

- Veřejná knihovna od roku 1773
 - Spojení karolinské a klementinské knihovny
 - Skupovalo se, vyhazovalo – zmatek
 - Spáleny rukopisy – jen školní cvičení mladších členů řádu, skříň orientálií a řeckých rukopisů prodána židům
- 1777 – Veřejná c. k. univerzitní knihovna (mezitím se asi dost knih ztratilo)
- Převedeny všechny jezuitské knihovny – 100 000 svazků z 12 jezuitských kolejí
 - 1. ředitel: Karel Rafael Ungar
 - Založil v rámci univerzitní knihovny tzv. Národní knihovnu, sbírku jazykově české a slovenské literatury
 - 1782 – povinný výtisk – zprvu od pražských tiskařů, od 1807 z celého území Čech
 - zpracovávala knihy z klášterů zrušených za Josefa II. (do 1829)

- 1887 – c. k. Veřejná a univerzitní knihovna
- 1935 – Národní a univerzitní knihovna
- 1990 – Národní knihovna

- V rámci rušení klášterů – jen z budějovického kraje – 117 beden knih – nestačil personál na třídění, posílalo se na vorech, některé druhy literatury Ungar přehlížel, a co pokládal za neužitečné, prodal židům jako makulaturu
- Olomoucký bibliotekář Jan Alois Hanke – odprodával díla náboženského obsahu jako Wust, tj. brak
- Tak *pontificale* litomyšlského biskupa Alberta ze Šternberka – za 9. zl. Prodáno, loucký misál z 1483 se 43 iniciálkami
 - Nepochopení pro umělecké památky
 - Louka u Znojma – nábytek prodán za 1150 zl. Místo za 70 000 zl. (pořizovací hodnota) – prodáno na Strahov
 - zmatky

Nejradikálnější zásah: Servi inutiles sunt! Proiciantur et eiciantur e domibus suis!

- Josef II.
- Václav Mayer na Strahově argumentuje proti zrušení zřízením nového knihovního sálu
- Katalogy poslány k výběru do Vídně

Klášterní knihovny údajně upadaly od 1. světové války (záleželo konvent od konventu, ale asi trochu účelová interpretace F. Horáka)

- Ročov – knihovnu měly sežrat myši – skladiště obilí, skladiště, betlémy, boží hroby, katafalky
- Různá úroveň katalogů – buď rukopisných nebo lístkových
- Záleželo, zda měli mniši vědecké a umělecké zájmy

Živořily kláštery a klášterní knihovny?

- Tot' otázka
- Horák je jistě tendenční, ale na druhou stranu dává souhrnný obraz
- Např. stagnování konventní knihovny v Broumově x knihovně opatské
- Různě velké knihovny 1000-10000 svazků, často jen 1 místnost, ne nutně reprezentativní sál
- Někde se doplňovaly, jinde „odumřelé“
 - Asi mívali své knihy i konkrétní řeholníci

Akce v roce 1950 – souvisí pochopitelně s akcí K

- Předat prázdné budovy potřebným institucím
- vede Státní úřad církevní, zmatky, nedostatek času
- třídění knih
- Asi 2 miliony knih – úřední písemnosti, údajně 40-50 % knih bezcenných
- Různě velké knihovny

Některé knihovny zůstaly in situ, jiné předány NK, MZK, studijním krajským knihovnám (Liberec, České Budějovice)

- na místě zůstaly:
- Asi dvacet stanovené – kulturní komise řídící se nařízením Zdeňka Fierlingera
- Strahov, Břevnov
- Františkánská u PMS, dominikáni v Jilské
- Křižovníci s červenou hvězdou
- Augustiniánská na Malé Straně, Brno
- Premonstráti v Teplé, cisterciáci Vyšší Brod
- Maltézští rytíři
- Františkáni v Plzni a Chebu, bosí augustiniáni ve Lnářích
- Rajhrad, Nová Říše, dominikáni v Olomouci

- Různá potom péče na místě, málo pracovní síly
- Frapantní ničení: Hájek, Hejnice, Teplá

Lnáře, Teplá – devastace knihovny

Bývaly klášter Notre Dame – Sušice – vybrána odborná literatura, 47 kusů, asi 450 – nehodí se do knihoven ani do antikvariátu, proto okresním církevním tajemníkem do starého papíru, s ním pak smícháno i těch vybraných 47 knih

- na nátlak nového uživatele budovy předčasně vyklizena knihovna augustiniánů ve Lnářích, naopak zachována knihovna v Broumově
- Cisterciácká knihovna ve Vyšším Brodě
- Výjimečný: Strahov – asi 110 tis. svazků – doplněna z Obořiště, Bohosudova, Sv. Hory, Kadaně, Broumova
- Břevnov – býval Codex Gigas, méně rukopisů
- Často dodnes nezpracované – revize knihovny františkánů u Panny Marie Sněžné

Jednání v Troyes (2013)

- Různé projevy textové kultury
- Osoby knihovníků, budování knihoven – budování řeholní paměti
- Praktické okolnosti uchovávání knih
- Funkce četby
- Reforma kláštera – součástí toho obnova knihoven a skriptorií
- Korespondence
- Monastický folklor - četba

Ernst TREMP, *Klosterbibliotheken in der Frühen Neuzeit*, 2012

- Klášterní knihovna v určitém momentu
- Uměleckohistorické vybavení knihovny
- Klášterní tiskárny (Sankt Gallen)
- Historické zájmy
- Odkazy konkrétních knihovníků, příležitostné tisky
- Konkrétní knihovny + knihovní sály
- Budování knihoven, složení knihoven
- Osoby knihovníků
- Libri prohibii
- Editorská a vědecká činnost

Osek: příklad barokní knihovny, zároveň knihovna v určitém momentu

Příklad zápisu v oseckém katalogu 1580 – u příležitosti zrušení kláštera ve prospěch pražského arcibiskupství

- *Antiphonarium habens in longitudine palmas 3 cum dimidia in crassitie autem septem digitos hoc pacto incipiunt Historiae de sanctis [...] in natali Apostolorum oder Graduale incipiens istud Alla cantandum est de S. Valentino, 4. digitos in crassitie, in folio, Index librorum, fol. 17v.*
- Viz pramen
- Těžko identifikovat, těžko i říci, kde knihy v klášteře byly
- Seznamy knih, které vznikaly při sekularizaci

Osecká knihovna

- Jana Michlová, Jiří Wolf
- Dnes asi 24 tisíc svazků, není zdaleka katalogizováno
- Knihovní sál zřízen 1725
- Dosud neznámý katalog knihovny 1580 – podobá se sekvestračním soupisům klášterních knihoven z protestantských teritorií
- Velmi stručné záznamy
- 34 listů
- Asi sepsal někdo, kdo se v knihovně vyznal
- Asi 700 svazků

Knihovny ženských klášterů v horní Lužici

- kontinuita na jednom místě
- Marienthal (1234), Marienstern 1248
- soukromý majetek, v péči řeholnic
 - projekt univerzitní knihovny v Lipsku na „malé knihovny“ a rukopisy
 - stranou staré tisky a inkunábule

popis struktury knihoven

- Sankt Marienstern (1248) & Sankt Marienthal (1234)
- odpovídá jejich složení specifickým cisterciáckého řádu a spirituality?
- prameny o získávání knih do klášterních knihoven
- fungování knihovny v ženském klášteře

• .

- Rozsah knihoven může do jisté míry odpovídat velikosti konventů (35 sester v Marienthalu, 40 v Mariensternu)
 - majetky:
 - Marienthal: 1 městečko, 25 vsí
 - Marienstern: 2 městečka, 50 vsí
 - „přírozené ztráty“
 - husitství
 - požár Marienthal – 1683

St.
Marienstern

Sankt Marienthal

Prameny k poznání knihoven

přípisky v knihách (vlastnické, komentáře) + knihy samy

soupisy knih, sekvestrační soupisy

katalogy z klášterů (moc nefunguje, hlavně ne u ženských – 1866 – MV)

účty ...

Statuta – význam četby

Literatura: Sankt Marienthal

- *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland* 18, Sachsen L-Z. Hildesheim 1997, s. 225 sq. (Hildegard ZELETZKI)
- E. LEHMANN, *Die Bibliotheksräume der deutschen Klöster in der Zeit des Barock*. Berlin 1997
- H. ZELETZKI, *Die Stiftsbibliothek der Abtei St. Marienthal/ Sachsen*. In: *Mitteilungsblatt der Arbeitsgemeinschaft Katholisch-Theologischer Bibliotheken* 1999

Literatura – Sankt Marienstern

- Marius WINZELER, *Die Bibliothek der Zisterzienserinnenabtei St. Marienstern, Zu Geschichte und Bestand einer frauenklösterlichen Büchersammlung des Mittelalters*, 1999
- Marius WINZELER, „Zum Trost der Seelen“ - *Die Bibliothek des Zisterzienserinnenklosters St. Marienstern* (mit SR. M. BERNARDA HELM OCIST), in: Karlheinz Blaschke/Heinrich Magirus/Siegfried Seifert (hrsg. v.): *750 Jahre Kloster St. Marienstern. Festschrift*, Halle/S. 1998, S. 415-423

St. Marienstern a St. Marienthal

- **armarium** – skříň, místo, kde jsou uchovávány ostatky, posvátné předměty
- Bohaté fondy
- St. Marienthal – barokní sál 1752, zřízen za abatyše Theresie Senfftleben a probošta Bonifáce Procházky (profes ze Žďáru nad Sázavou)
 - Věrná imitace sálu v Oseku z roku 1725

Osek/St. Marienthal

- Knihovna – „Prunksaal“

Sankt Marienthal

Abatyše hájí svůj klášter proti husitům

Pozdně barokní kartuše z marienthalské knihovny

Knihovna v St. Mariensternu

Knihovný sál z roku 1878
(abatyše Kordula Ulbrich)

Rozsah knihoven

- Sankt Marienthal
 - 7 000 svazků (polovinu tvoří historický fond)
 - 18 rukopisů do 1500
 - 2000 německy, 670 latinsky, 87 francouzsky
 - též česky, anglicky, lužickosrbsky
 - liturgie, spiritualita
 - historie, geografie, právo

Sankt Marienstern

- 3 500 svazků do roku cca 1800 (dnes)
- četnější středověké rukopisy
- méně odborných knih
- Botanika, farmakologie, medicína
- Leksionář Arnolda Míšeňského
 - letní část ztracena po druhé světové válce
 - Zimní část – protiprávně zřejmě v NK (jako deponium), Osek 76
 - Nevyjasněná otázka oseckých inkunábulí

Srovnání – knihy v ženských klášterech (stav v době sekularizace počátku XIX. století)

- Třebnice (cisterciačky) – 1000 knih
- Czarnowasy (premonstrátky) – 11 000 knih
- Legnica (benediktinky) – 300 knih

Byly klášterní knihovny typicky cisterciácké?

- co je klášterní knihovna?
- knihy v klášteře – všude
- přístup do knihovny
- recepce knih

„herbár“ / Kräueterbuch (Otto Brunfels, 1532)

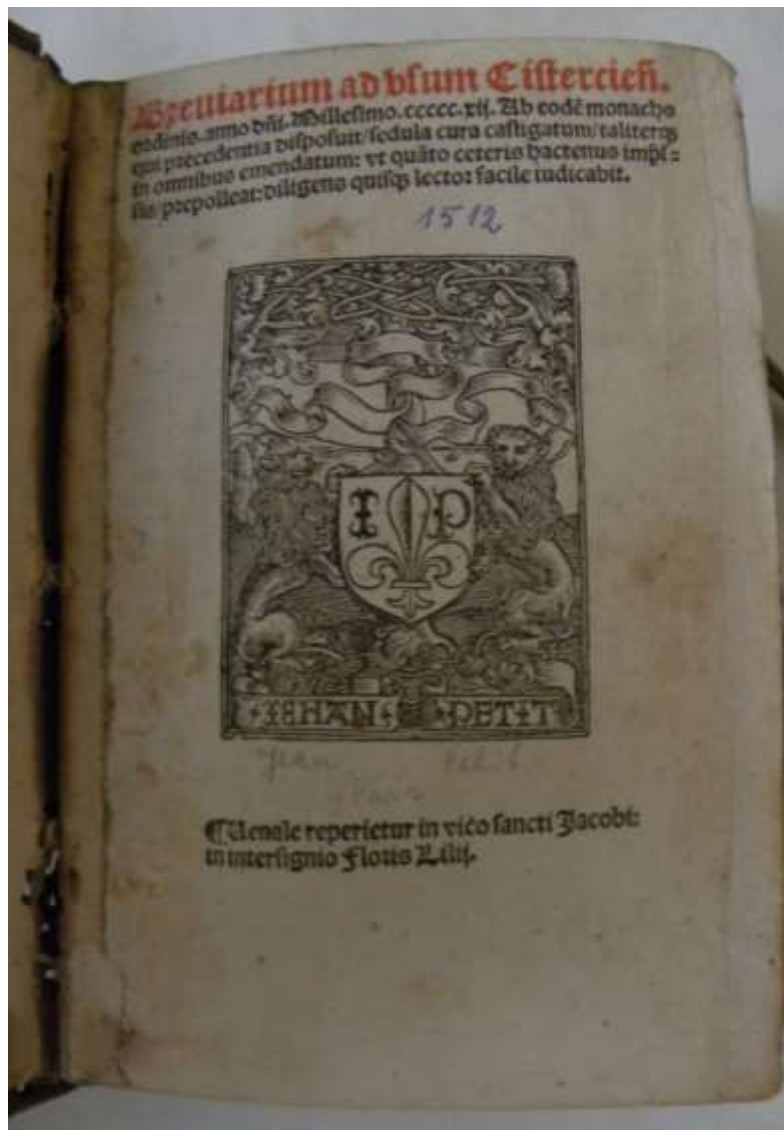
Žaltář z 13. století (St. Marienthal,
na místě od založení kláštera)

Knihy rituálů z Paříže

Breuiarium ad vsum Cisterciensium.
ordinis.anno dni.

Millesimo.ccccc.xij.Ab eodē
monacho / qui precedentia
disposuit / sedula cura
castigatum / taliterq[ue] in omnibus
emendatum: vt quāto ceteris
hactenus ipsius prepolleat: diligens
quisq[ue] lector facile iudicabit.

Vpisky ve knihách, koexistence rukopisu a tisku
Živé knihy (zejména modlitební, vpisky, glosy)

Vazby – nakupováno volné, vázáno až v kláštorech; domalovávání; koexistence tištěného a rukopisného

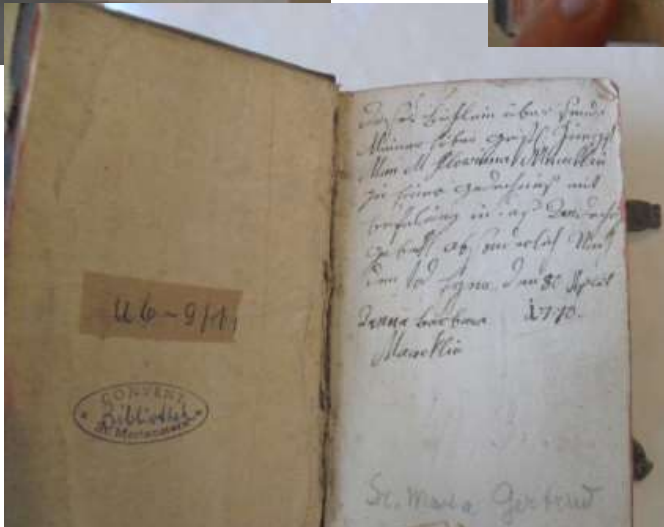

Gertruda a Mechtilda – geistliche Übungen (1508)

Wappen der Abtei handgemalt

Gertruda a Mechtilda (1728)

Prolínání spirituality jednotlivých řádů

- 17. století – silné zastoupení jezuitské literatury

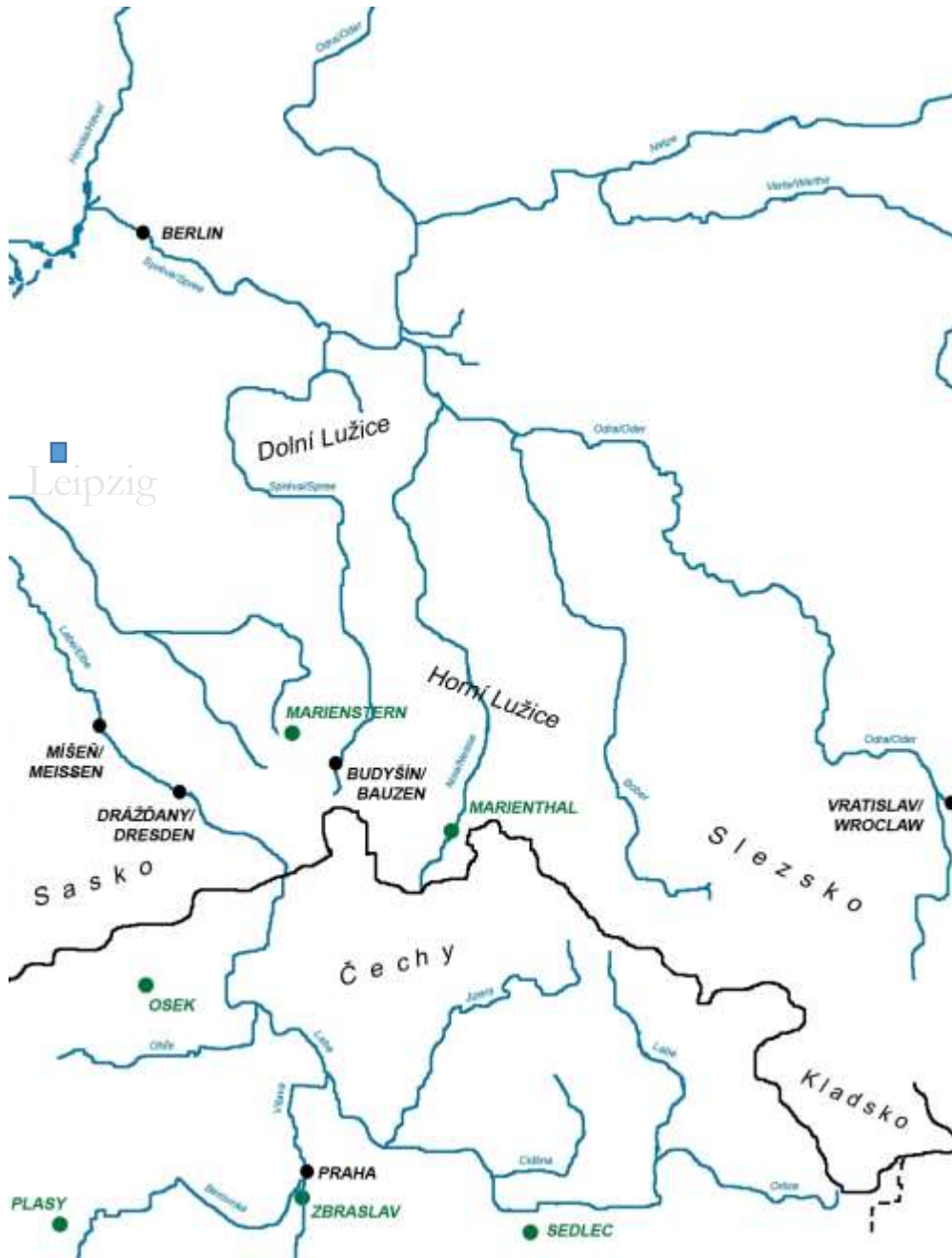
- Jeremias Drexel; Petr z Alcantary

- Petr Canisius; Ignác z Loyoly

Díla karmelitánů či kapucínů – více zastoupena než práce Bernarda z Clairvaux

Díla duchovního vzdělávání, „duchovního růstu“ – bez řádových specifik

např. i Tomáš Kempenský (augustinián) – *Imitatio Christi*

Místa, kde byly
knihy vydány

XVII.-XVIII.
Střední Evropa

Leipzig,
Bautzen,

Prag,

Olmütz

Wroclaw

Ale též Benátky,
Paříž, Štrasburk

breviář z Benátek byl skutečně užíván?

Koexistence rukopisů a tisků

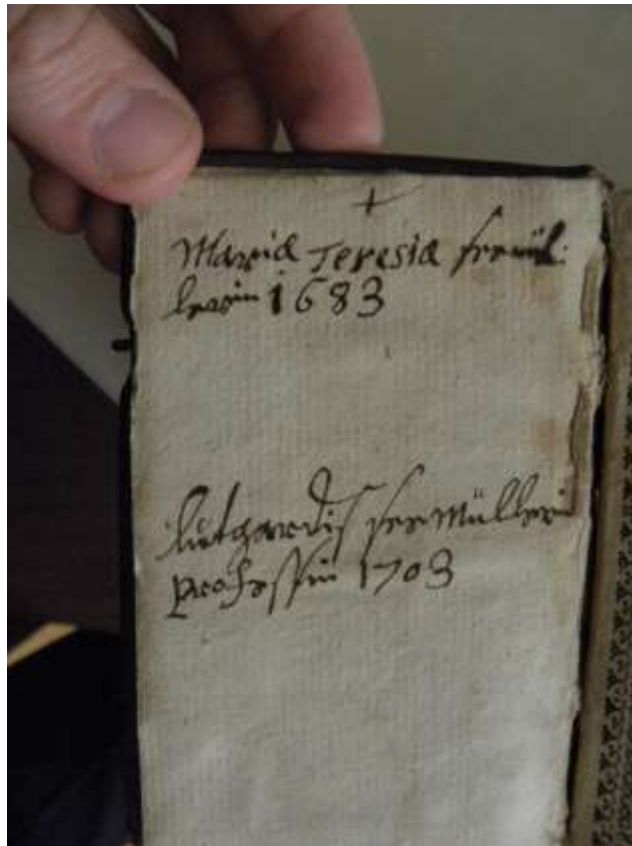
Graduale Fol. 5, Marienstern

Graduale Nr. 4 – Nomina religiosarum

Hymnodia Catholica

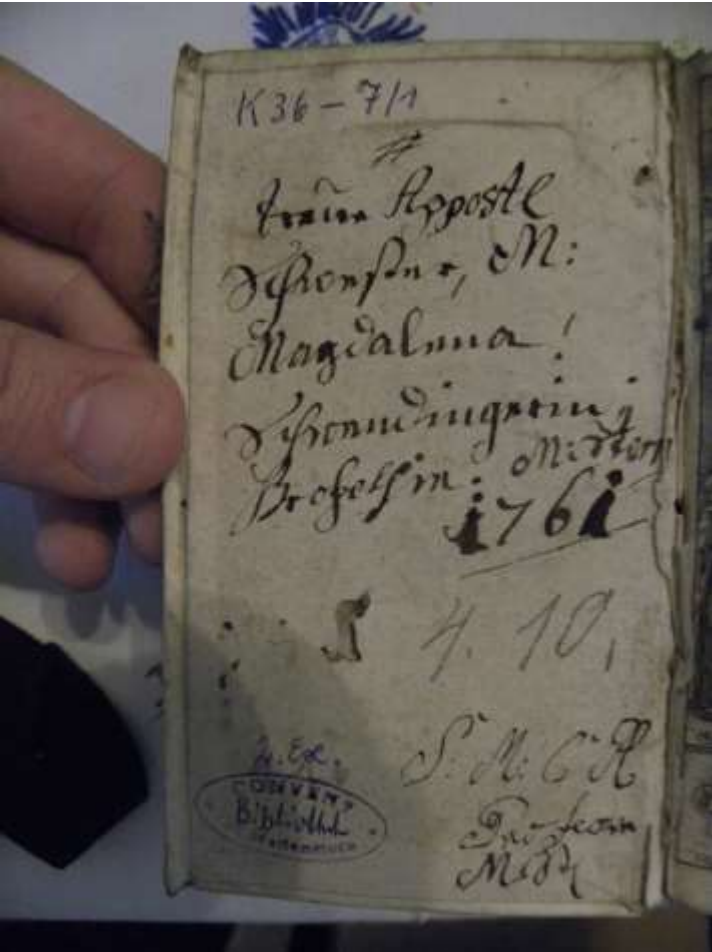

procesionály

Creutzschule (1671, Praha)

Poznámky na předeštlí

- Vlastnické poznámky
- „dědění“ generacemi jeptišek

126

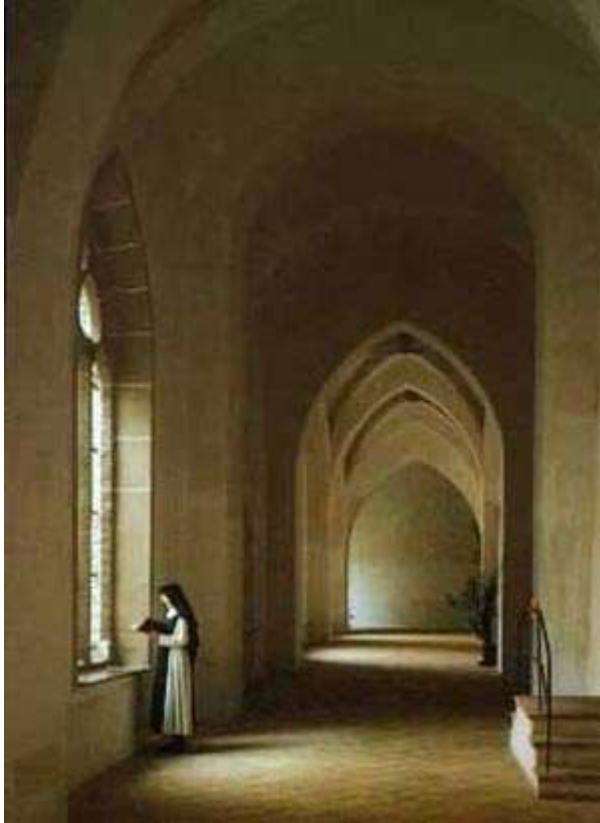
Liber stelle sate Marie
Scriptus: p̄ usu religioso
v̄g' Elizabeth de Schrey
buchsdruff: P̄ fratrem
Joannē helbig: Anno
M. D. XXIII.
Eandem librum istum
iusto iure nacta est Cris-
tina Romera, pro cuius
usu sequens adscripta est
Arripa per Nicolau Schil-
ciadem Organista. Anno
J. S. 72. 2014

126

Miserere et in scilicet
scilicet in scilicet
miserere et in scilicet
miserere et in scilicet

- Dvojvěří v regionu
 - např. odkaz Abrahama Frencela († 1740)
 - objednávky knih pro klášter přes ochranovskou jednotu (dílna Abrahama Dürningera)
 - pravděpodobně i tisky v Žitavě – protestantské tiskárny

Knihy – na různých místech kláštera

proboštství, Sankt Marienthal

Proboštství a kostel: Sankt Marienstern

- Děkuji za pozornost!

